

MARIA DEKÓWNA

ZAUSZNICE KOSZYCZKOWATE – PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD POCHODZENIEM WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH OZDÓB SREBRNYCH WYSTĘPUJĄCYCH NA TERENIE POLSKI

Wśród licznych dzieł Szanownego Jubilata znalazła się również praca poświęcona kwestii pochodzenia wczesnopolskiej biżuterii srebrnej (W. Szafrąński 1963, s. 367–380).

Zagadnienie to od wielu dziesięcioleci jest przedmiotem badań, lecz dotychczas nie zostało w pełni wyjaśnione, a wypowiedzane na ten temat opinie są nierzadko rozbieżne. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest znikoma liczba publikowanych materiałów porównawczych z Bliskiego Wschodu i Azji Środkowej. Znajomość wszystkich lub przynajmniej większej części tych materiałów miałaby istotne znaczenie dla przebiegu dyskusji nad tzw. arabskim pochodzeniem ozdób srebrnych znajdujących na terenie zachodniej Słowiańszczyzny.

Znaczenie pracy W. Szafrąńskiego polega m.in. na tym, że wzbogaciła ten ubogi zasób źródeł: Autor opublikował złote okazy różnych typów biżuterii ze środkowego okresu islamskiego (prawdopodobnie Abbasydów datowanego na lata 750–1258, a zwłaszcza na drugą połowę wycinka dziejów zawartego między wymienionymi datami) pochodzące z miejscowości Hillah w okolicy Bagdadu, w których dostrzega podobieństwa do ozdób znanych z ziem zachodnio- i wschodniosłowiańskich. Na podstawie analizy owych podobieństw – które obejmują cechy formy i niektóre cechy techniki produkcji – oraz biorąc pod uwagę istniejące we wczesnym średniowieczu kontakty handlowe między ośrodkami rzemieślniczo-handlowymi Polski, a krajami muzułmańskimi, uznał ozdoby srebrne wykonane techniką filigranu i granulacji znalezione na naszych ziemiach za wyrób miejscowy, powstały w rezultacie „...ubocznych oddziaływań handlu ze światem arabskim jako naśladownictwo ozdób arabskich oglądanych przez miejscowych wytwórców” (W. Szafrąński 1963, s. 374). Głównym argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem omawianego problemu są według W. Szafrąńskiego różnice w rodzaju kruszcu użytego do wyrobu tych ozdób: publikowane przez Autora okazy z Iranu są zrobione ze złota, zaś ozdoby występujące w Polsce – ze srebra.

W ciągu 30 lat, jakie upłynęły od daty napisania przez W. Szafrąńskiego wymienionej pracy¹, nie zwiększył się w sposób zasadniczy zasób źródeł do omawianego przez Niego zagadnienia, ale pojawiły się nowe przesłanki, które poszerzają znacznie podstawę wnioskowania. Okoliczność ta skłoniła mnie do zabrania głosu na tematy poruszone przez Autora.

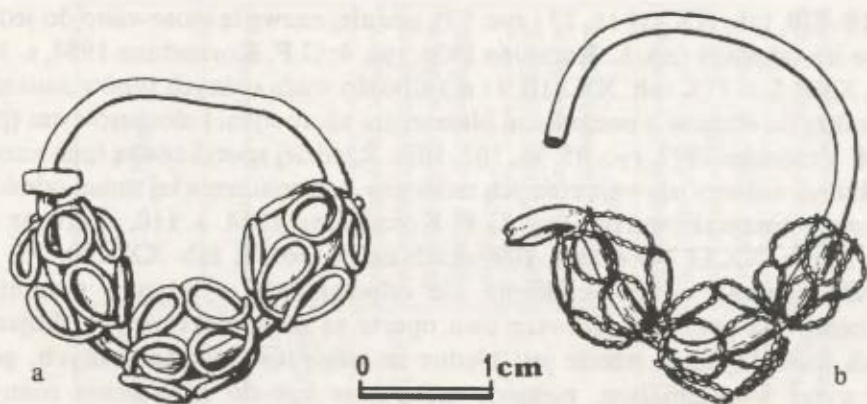
Ze względu na ograniczenia objętościowe, musiałam wypowiedź swoją zawęzić do jednego tylko typu ozdób znanych z ziem polskich. Jako przedmiot niniejszego artykułu wybrałam jeden z częściej występujących u nas typów zausznic – tak zwane zausznice koszyczkowate. Złoty okaz takiej zausznicy, zaopatrzony w cztery paciorki koszyczkowate, pochodzący z Iranu, ze środkowego okresu islamskiego, publikuje we wspomnianej pracy W. Szafrąński (1963, tab. 15, s. 371, 373)

Terminem „zausznice” określa się jedną z kategorii ozdób głowy. Zausznice składają się z kabłąka wykonanego z drutu, którego górna połowa jest bądź niezdobiona, bądź ornamentowana, ale mniej bogato niż część dolna; ta ostatnia pokryta jest mniej lub bardziej złożoną dekoracją, często zaopatrzona jest w różne ozdobne elementy, np. paciorki, wisior. Zausznice były przyczepiane do pasków ze skóry lub tkaniny opasujących skronie, do czółek lub do innych strojów głowy. Terminu tego często używa się jako synonimu nazwy „kolczyki” (M. Dekówna 1982, s. 85 i n.). Ten ostatni termin oznacza ozdoby, które składają się z takich samych elementów, jak zausznice, lecz noszone są w uszach: zawieszają się je w przekłutej małżowinie usznej. Różnice w sposobie noszenia tych ozdób były wynikiem (lub przyczyną) różnego ukształtowania zakończeń kabłąka. Okazy, w których oba końce kabłąka są tępe lub jeden jest tępy, a drugi uformowany lub zaopatrzony w zapięcie, a ponadto kabłąk jest wykonany z grubego drutu, mogły być przymocowywane do różnych nakryć głowy; do nich przede wszystkim trzeba odnieść termin „zausznice”. Natomiast okazy z kabłąkiem o jednym końcu zaostroszonym, drugim zaś ukształtowanym lub zaopatrzonym w zapięcie, należałoby określać mianem kolczyków.

Nie jest jednak wykluczone, że niekiedy obie te kategorie ozdób nie miały ściśle rozgraniczonych funkcji. Właściwe kolczyki bowiem mogły być również przymocowywane do strojów głowy, czyli pełnić rolę zausznic.

Okazy wczesnośredniowieczne obu kategorii charakteryzują się najczęściej małymi rozmiarami, kabłąki zrobione są z dość cienkiego drutu, który bez zaostrenia mógł być przewlekany przez małżowinę uszną. Ozdoby te mogły więc być noszone dwojako lub różne egzemplarze mogły być noszone w różny sposób. Fakt ten powoduje, że w odniesieniu do ozdób tych kategorii nie dysponujemy wystarczająco ostrymi kryteriami, które pozwalałyby w każdym przypadku na jednoznaczne określenie ich funkcji (zausznica czy kolczyk). Z tego względu niektóre z typów omawianej kategorii zabytków, lub tylko niektóre okazy, należałoby oznaczać oboma terminami.

¹ Została ona złożona do druku w maju 1961 r. – por. W. Szafrąński 1963, s. 380.

Ryc. 1. Przykłady odmian zausznic koszyczkowatych występujących na terenie Polski:
a – odmiana pierwsza; b – odmiana druga.

Do zilustrowania wyżej wymienionych odmian wykorzystano rycinę zausznice z Brończyna (F. Kopera 1899, ryc. 1) i Lutomierska (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, tab. LXI).
Rys. W. Gawrysiak-Leszczyńska

Fig. 1. Varieties of "basket" zausznice found in Poland: a – variety 1; b – variety 2.
Illustrations are based on figure of the zausznice from Brończyn (F. Kopera 1899, Fig. 1) and on drawings of the zausznice from Lutomiersk (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, Plate LXI).
Drawn by W. Gawrysiak-Leszczyńska

Należy do nich także typ ozdób będących przedmiotem niniejszego artykułu. Ponieważ używanie obu nazw byłoby niewygodne, to na oznaczenie wszystkich tego typu ozdób przyjął umownie termin „zausznice”. Za takim rozwiązaniem w odniesieniu do zausznic koszyczkowatych występujących na ziemiach polskich przemawiałaby dodatkowo następująca okoliczność: egzemplarze te mają dość nietrwale zapięcie. Składa się ono z poziomej (obecnie) pętli, w którą zwinięty jest jeden koniec kabłąka, i prostopadle wchodzącego w nią, niczym do niej nie przymocowanego, drugiego końca (ryc. 1a, b). Gdyby ozdoby te były noszone w uchu, to zapięcie po pewnym czasie mogłoby się otwierać, a ozdoba – wypadać. Obecność więc w badanym egzemplarzu tak skonstruowanego zapięcia może stanowić wskazówkę, że okaz ten pełnił funkcję zausznicy.

Można odnieść wrażenie, że wiążąca się ściśle z poruszonymi kwestiami terminologicznymi sprawa sposobu noszenia omawianych ozdób nie ma większego znaczenia poznawczego. Wydaje się jednak, że tak nie jest. Nie jest bowiem wykluczone, że stanowił on cechę właściwą określonym społecznościom. Z tego punktu widzenia konstrukcja i forma zapięcia mogą być przesłanką wskazującą na pochodzenie badanych ozdób, na rejon, gdzie były one wykonane.

Terminy „zausznice koszyczkowate”, „zausznice z paciorkami koszyczkowatymi”, odnoszą się do zausznic składających się z niezdobionego kabłąka z drutu i zawieszonych na nim 2–4 kulistopodobnych paciorków azurowych wykonanych z cieniutkiego drucika. W starszej literaturze przedmiotu były one oznaczane nazwą „zausznice typu kijowskiego” (np. L. Niederle 1913,

s. 619–620, tab. XXXII 16, 17 i ryc. 93), później nazwę tę stosowano do jednej tylko ich odmiany (np. L. Karaman 1936, ryc. 4; G.F. Korzuchina 1954, s. 109, tab. XXX 5; s. 111, tab. XXXIII 9 i n.) albo do wielu różnych typów zausznic, np. także do okazów z paciorkami blaszanymi ażurowymi i nieażurowymi (por. V.M. Vasilenko 1977, ryc. 95, 96, 101, 103). Rzadziej spotykane są inne nazwy. Niektórzy autorzy używają różnych terminów do oznaczenia tej samej odmiany zausznic koszyczkowatych (np. G.F. Korzuchina 1954, s. 110, skarb nr 74, poz. 3, tab. XXXI 7–9 oraz s. 109, skarb nr 70, poz. 1, tab. XXX 5).

Wymienione wyżej określenia nie odpowiadają wymogom semantyki logicznej. Na przykład pierwsze dwa oparte są na subiektywnych skojarzeniach formalnych, a trzecie jest błędne ze względów merytorycznych, gdyż jak wyżej wspomniałam, niekiedy stosowane jest do oznaczenia różnych typów zausznic, a więc nie jest jednoznaczne, a gdy odnoszone jest do całego omawianego typu tej kategorii ozdób może sugerować, że wszystkie zausznice koszyczkowate stanowią wyrób kijowski, co w świetle wyników badań ostatnich dziesięcioleci – o czym będę pisać dalej – nie jest prawdą.

Najpoprawniejsza z punktu widzenia ścisłości znaczeniowej byłaby nazwa pozbawiona subiektywnej oceny oznaczanego przy jej pomocy przedmiotu, a jednocześnie odzwierciedlająca podstawowe jego cechy, i wystarczająco ostra, by nie było wątpliwości o jaki przedmiot chodzi. Moim zdaniem byłaby nią nazwa wskazująca na główne cechy formy, określanej terminami z zakresu stereometrii, oraz cechy techniki wykonania. Można by więc zaproponować termin następujący: „zausznice z 2–4 kulistopodobnymi paciorkami ażurowymi wykonanymi techniką filigranu”. Jest on jednak długi i z tego względu byłby niewygodny do posługiwania się nim w codziennej praktyce badawczej. W związku z tym trzeba by go zastąpić umownym skrótem, którego treść odpowiadałaby jednak przedstawionej wyżej zasadzie.

Określenia „zausznice koszyczkowate” i „zausznice z paciorkami koszyczkowatymi” utrwaliły się już w literaturze przedmiotu w różnych krajach i stosowane są w różnych językach (np.: *košičkové náušnice*, *Körbchenartige Ohringe*, „basket” earrings). Wprowadzanie nowej nazwy, nawet semantycznie poprawnej, pogłębiłoby chaos terminologiczny istniejący w zakresie nazewnictwa ozdób metalowych. Z tych powodów w niniejszym artykule zachowuję nazwę „zausznice koszyczkowate”, mimo jej niepoprawności; traktuję ją jako nazwę umowną.

Zestawienie znalezisk tych zausznic z terenu Polski zamieszczone jest w tabelach 1 i 2. Wykazy dotychczas publikowane (ostatni przed ponad 30 laty, por. J. Kostrzewski 1962b) w miarę możliwości skorygowałam² i uzupełniłam.

² Cytowane w monografii skarbu z Sejkowic okazy ze skarbów odkrytych w Ldzaniu i Stojkowie (M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, s. 67, 68) okazały się fragmentami zausznice innego typu, podobnie jak wymienione przez J. Kostrzewskiego (1962b, s. 164, poz. 7 i 10) fragmenty ze skarbów z Górzna i z Kurowa (por. J. Slaski i S. Tabaczyński 1959, s. 23, tab. VI 2 – egzemplarz w górnym rzędzie pierwszy z lewej; T. i R. Kiersnowscy 1959, s. 60, tab. VII 1).

Tabela 1. Wykaz znalezisk zausznic koszyczkowatych ze skarbów na terenie Polski*
Table 1. List of "basket" zausznice finds from hoards in Poland

L.p.	Od- miana	Wariant	Miejscowość, dzielnica	Data ukrycia skarbu	Liczba zausznic	Liczba paciorków w całych zausznicach	Źródło informacji	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	?	?	Bobrowniki, woj. wrocławskie, P.Śr.	?	0 + 5**		J. Kostrzewski 1962b, s. 164; A. Gupjeniec, T. i R. Kiers- nowscy 1965, s. 15	
2	1	d	Bolechowice (Zielona), woj. krakowskie, Mp.	po 1061 r. ?	0 + 1		E. Dąbrowska 1962, s. 82, ryc. 25: 9; J. Reyman 1966, s. 28-29; A. Żaki 1974, s. 319, przyp. 659	przynależność do odmiany i wariantu określona na pod- stawie fotografii publikowa- nej przez M. Gumowskiego 1910 b, ryc. 2
3	1	?	Borucin, woj. wrocławskie, P.Śr.	połowa XI w.	0 + 1		L. Rauhut 1955, s. 58, tab. X 4	przynależność do odmiany określona na podstawie fo- tografii publikowanej przez L. Rauhuta
4	1 2 ?	d d ?	Broniczyn, woj. sieradzkie, P.Śr.	po 1021 r.	1 1 4	3 3 ?	F. Kopera 1899, ryc. 1; J. Słaski, S. Tabaczyński 1959, s. 13-14, ryc. 2	przynależność do odmiany i wariantu określona na podstawie fotografii publi- kowanej przez F. Kopereę

* Skróty nazw dzielnic zastosowane w rubryce 4: Mp. – Małopolska, P.Śr. – Polska Środkowa, Pom. – Pomorze, Śl. – Śląsk, Wilp. – Wielkopolska; skróty nazw muzeów występujące w rubrykach 8 i 9: MAK – Muzeum Archeologiczne w Krakowie, PMA – Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, ZfAGuA – Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie der AdW w Berlinie.

** Cyfra po znaku + oznacza liczbę fragmentów.

C.d. tabeli 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
5	1 ?	d ?	Brzozowo Nowe, woj. ciechanowskie, P.Śr.	około 1040 r.	1 0 + 1 0 + 1 (?)	2***	D. Albrycht-Rapnicka 1975, s. 268, 317, tab. XI a, e, f	przynależność do odmiany i wariantu określona na podstawie autopsji (PMA nr inw. V/5386: 145); nie wiadomo, czy jest to fragment zausznicy koszycz- kowej (zob. D. Albrycht- -Rapnicka 1975, tab. XI D)
6	1	d (?)	Ciechanów, m. woj. P.Śr.	po 1047 r.	0 + 5		MAK nr inw. 3647; M. De- kówna, E. Staitlerówna 1961, s. 67; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 18	przynależność do odmiany i wariantu określona na pod- stawie autopsji (zob. rub- ryka 8); nie wiadomo, czy wszystkie fragmenty pocho- dzą od zausznicy koszyczko- watej
7	1	?	Dzierżnica II, woj. poznańskie, Wlkp.	po 962 r.	0 + 2		J. Słaski, S. Tabaczyński 1959, s. 19, tab. V	przynależność do odmiany określona na podstawie fo- tografii publikowanej przez J. Słaskiego i S. Tabaczyń- skiego
8	?	?	Gębice, woj. wrocławskie, Śl.	po 999 r.	0 + 2		H. Seger 1940, s. 188 ryc. 115; M. Haisig 1966, s. 46	nie wiadomo, czy oba frag- menty pochodzą od zausznicy koszyczkowatej
9	?	?	Gnieszno V, woj. poznańskie, Wlkp.	po 991 r.	0 + 2		J. Słaski, S. Tabaczyński 1959, s. 21	

*** Nie jest wykluczone, że pierwotnie znajdowały się na niej 3 pacioreki (por. D. Albrycht-Rapnicka 1975, s. 268).

C.d. tabeli 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	1 ?	d ?	Jarocin, woj. kaliskie, Wlkp.	po 1004 r.	0 + 2 0 + 1		W. Hensel 1953, tab. XLIII 2; 15, 16; J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, s. 25-26; J. Kostrzewski 1962 b, s. 164	określenie odmiany i wariantu na podstawie fotografii publikowanej przez W. Hensla; przynależność tych dwóch fragmentów do typu zausznic koszyczkowatych nie jest pewna. Trzeci ułamek, wymieniony przez J. Kostrzewskiego, nie wystę- puje na publikowanych rycinach ozdób z tego skarbu
11	?	?	Kimno, woj. konińskie, Wlkp.	po 1025 r.	0 + 8 (?)		J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, s. 28-29, tab. IX; J. Kostrzewski 1962 b, s. 164	J. Slaski i S. Tabaczyński piszą na s. 29 o ośmiu zausznicach (podob- nie S. Tabaczyński 1958, s. 28), a J. Kostrzewski – o ośmiu ułame- kach. Ponieważ na tab. IX publi- kowanej przez J. Slaskiego i S. Ta- baczynskiego okazy koszyczkowate, które są tam uwzględnione, to frag- menty omawianych zausznic, stan zachowania wszystkich egzemplarzy ze skarbu z Kimna przyjmuję za J. Kostrzewskim (por. literaturę cytowaną w rubryce 8)
12	1	?	Kraków VI – Nowa Huta – Pleszów, m.w., Mp.	po 1037 r.	0 + 2		J. Kostrzewski 1962 b, s. 165; B. Reyman 1987, s. 123, ryc. 14, 15; taż 1988, s. 134, 143-144	przynależność do odmiany określo- na na podstawie opisu B. Reyman 1988, s. 134

C.d. tabeli 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
13	1 3(?) ?	d d ?	Lisówek, woj. gorzowskie, Wlkp.	po 1011 r.	0 + 5 0 + 1 0 + 2		J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, s. 34-37, tab. XI	J. Slaski i S. Tabaczyński piszą, że było tu dwanaście uszkodzonych zausznic koszyczkowatych; spośród widocznych na tab. XI dwunastu fragmentów zausznic z paciorkami azurowymi, tylko osiem można uznać za reszki zausznic koszyczko- waty. Przynależność do odmiany i wariantu określona na podstawie fotografii publikowanej przez J. Sla- skiego i S. Tabaczyńskiego
14	1	?	Mniów, woj. legnickie, Śl.	po 1034 r.	1 + 1	2	J. Kostrzewski 1962 a, s. 157 ryc. 122-3; M. Haisig 1966, s. 51-53, tab. IX	przynależność do odmiany określo- na na podstawie ryciny publikowa- nej przez J. Kostrzewskiego i M. Haisiga
15	?	?	Maszenice, woj. bydgoskie, Wlkp.	po 1039 r.	0+10 (?)		J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, s. 40-41	z powodu niemożności dotarcia do zabytków lub ich rycin nie można stwierdzić, czy na pewno wszystkie te fragmenty stanowią części zausz- nic koszyczkowatych
16	1	d (?)	Mniszki, woj. płockie, P. Śr.	po 1024 r.	0 + 1		A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 37-38, tab. VIII	przynależność do odmiany i warian- tu określona na podstawie fotogra- fii publikowanej przez A. Gupienca, T. i R. Kiersnowskich
17	?	?	Murczyn, woj. bydgoskie, Wlkp.	po 999 r.	0 + 7		J. Slaski, S. Tabaczyński 1959, s. 43-44; J. Kostrzewski 1962 b, s. 165	

C.d. tabeli 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
18	?	?	Oleśnica, woj. sieradzkie, P.Śr.	po 1034 r.	0 + 1		J. Kostrzewski 1962 b, s. 165; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 40, tab. XI	
19	2 ?	d ?	Pękanino, woj. śląskie, Pom.	XI w.	0 + 2 ?		W. Łęga 1929, s. 273 załącznik 54, s. 306; Archiwum Fotograficzne ZIAGuA; T. i R. Kiersnowscy 1959, s. 79	W. Łęga wymienia osiem egzempla- rzy; brak o nich danych. Przynależność do odmiany i wa- riantu określono na podstawie foto- grafii w Archiwum Fotograficznym ZIAGuA
20	?	?	Poznań I – Łączny Młyn, m.w., Wlkp.	po 961 r.	0 + 1		J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 50, tab. XIX 2; J. Kostrzewski 1962 b, s. 166	
21	1 ?	? ?	Psary, woj. kaliskie, Wlkp.	X w.	1 1 lub 2	3 3****	J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 55, tab. XX; J. Kostrzewski 1962 b, s. 166	J. Ślaski i S. Tabaczyński oraz J. Kostrzewski piszą o trzech za- usznicach, natomiast W. Hensel i Z. Hilczer-Kurmatowska 1980, s. 313 – o dwóch. Określenie odmia- ny na podstawie fotografii publi- kowanej w pracach cytowanych w rubryce 8
22	?	?	Puck, woj. gdańskie, Pom.	po 965 r.	0 + 1		W. Łęga 1929, s. 273 załącznik 54, tab. XXXVII 187, s. 306; T. i R. Kiersnowscy 1959, s. 87; J. Kostrzewski 1962 b, s. 166	
23	2	d	Radzików II, woj. wrocławskie, Śl.	po 1008 r.	1 + 1	3	H. Seger 1928, ryc. 47, 48; M. Haisig 1966, s. 55–56, tab. XIII 47, 48	przynależność do odmiany i varian- tu określono na podstawie rysun- ków publikowanych przez H. Segera

**** W jednej zausznicy (znajdującej się na fotografiach publikowanej w pracach cytowanych w rubryce 8; por. też uwagę w rubryce 9).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
24	1	d	Sejkowice, woj. ptockie, P.Śr.	koniec pierwszego ćwierćwie- cza XI w.	0 + 16 0 + 16 0 + 1		M. Dekówna, E. Statlerówna 1961, s. 26-28, 39, 66, tab. XX 1-4, XXI 1-4, 9-19, XXII 2, XXVIII 1-3, XXXII 18-20, 25, 26, XXX 17, 18; J. Żak 1960, s. 200, ryc. 17, 18	
25	?	?	Strzeczona, woj. śląskie, Pom.	po 1055 r.	?		W. Łęga 1929, s. 273 załącznik 54, s. 306; T. i R. Kiersnowscy 1959, s. 99	
26	?	?	Wesołki, woj. kaliskie, Wlkp.	po 1004 r.	0 + 2		J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 67-68, tab. XXII; J. Kostrzewski 1962 b, s. 166	
27	1 2	d d	Wodzierady, woj. sieradzkie, P.Śr.	po 1079 r.	0 + 1 0 + 1		PMA nr inw. V/5370: 2/6, 2/4; J. Kostrzewski 1962 b, s. 166; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 59	przynależność do odmiany i wariantu określona na podstawie autopsji; J. Kostrzewski wymienia trzy ułamki; na podstawie pierwszych publikacji skarbu (M. Gumowski 1910 a, ryc. 2) oraz przeglądu z autopsji tego zawartości stwierdzamy, że ten typ zausznik jest w nim reprezentowany przez dwa fragmenty.
28	1 2	d d	Zakrzew II, woj. skierniewickie, P.Śr.	XI w.	0 + 1 0 + 9		PMA nr inw. V/5383: 1/2-8 oraz 3 ułamki bez indywidualnego nru inw.; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 61	przynależność do odmiany i wariantu określona na podstawie autopsji
29	2	d	Zalesie, woj. komińskie, Wlkp.	X/XI w.	0 + 1		M. Dekówna 1974, s. 75, 119, tab. XXII	w sprawie daty ukrycia skarbu zob. też S. Suchodolski 1974, s. 159

Tabela 2. Wykaz znalezisk zausznic koszyczkowatych z cmentarzyk na terenie Polski*
 Table 2. List of "basket" zausznice finds from cemeteries in Poland

L.p.	Od- mia- na	Wa- ri- ant	Miejscowość, nr grobu, działnica	Chrono- logia zespołu	Liczba zausznic	Liczba pacior- ków w całych zausz- nicach	Źródło informacji	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1	?	Brzeg, woj. sieradzkie, gr. 3, P.Śr.	pocz. XI w.	1	2	A. Kufel-Dzierzowska 1983, s. 320-321, tab. X 2; też 1975, tab. III 6	określenie odmiany na podstawie ry- sunku publikowanego przez A. Kufel- Dzierzowską 1975, tab. III 6
2	1 2	d d	Końskie, woj. kieleckie, gr. 51 i 169, Mp.	poł. XI- pocz. XII w.	0 + 2 0 + 1		J. Gąssowski 1952, s. 121, 152, tab. IX 3 a, b; XIII 11	określenie odmian i wariantu na podstawie autopsji (zbiory PMA)
3	1 2	? ?	Lutomiersk, woj. łódzkie, gr. 1, 92 i 110, P.Śr.	koniec X- poł. XI w.	2 4	3 3	A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, s. 76-77, 143, tab. LXI 1, 3-7, XCIX 2, 3, C 1	określenie odmian na podstawie opisu zawartego w pracy cytowanej w rubryce 8
4	?	?	Sandomierz, woj. tarnobrzeskie, gr. 145, Mp.	XI - pocz. XII w.	0 + 1		H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 85	nie jest pewne, czy jest to okaz srebrny i czy stanowi część zausznicy koszycz- kowej (por. literaturę cytowaną w rubryce 8)
5	1	?	Tańsk-Przedbory, woj. ciechanowskie, gr. 37/38, P.Śr.	pocz. drugiej poł. XI w.	1	2	L. Rauhut, L. Długopolska 1973, s. 421, 430, 436, tab. IX c	określenie odmiany na podstawie autopsji (zbiory PMA); z powodu sil- nego zniszczenia paciorków nie można stwierdzić, jakim sposobem zwijano druk
6	1	d	Wola Bierwiecka, woj. radomskie, P.Śr.	?	1	2	J. Gąssowski 1948-1949, s. 109, tab. XV 6	określenie odmiany i wariantu na podstawie autopsji (zbiory PMA)

* Rozwinięcie skrótów nazw dzielnic (rubryka 4) i muzeów (rubryka 9) zob. w objaśnieniach do tabeli 1.

Na podstawie obecnie istniejących danych nie zawsze można było odtworzyć rzeczywistą liczbę egzemplarzy i stan ich zachowania. Znaczne trudności pojawiły się przy klasyfikowaniu małych fragmentów, zwłaszcza pojedynczych paciorków. Jak wiadomo bowiem, paciorki koszyczkowate stanowią część także innych typów zausznic (np. zausznic z filigranową poprzeczką, gwiaździstych, półkolistych), czasem są elementem samodzielnym, wykorzystywanym do zestawiania koliai (por. T. Trębaczewicz 1963, s. 141). Mają one formę zbliżoną do paciorków będących składnikiem zausznic koszyczkowatych i często wykonane są takimi samymi technikami, jak te ostatnie. Wskutek tych okoliczności, brak jest wystarczająco ostrych kryteriów pozwalających na właściwe sklasyfikowanie owych egzemplarzy. Niektóre z nich znane są tylko z publikacji, z mało czytelnych rycin. Fakt ten dodatkowo utrudniał identyfikację tych zabytków. W miarę możliwości jednak starałam się wyeliminować z zestawienia (tabele 1 i 2) wszystkie okazy, które mogły być podejrzane o przynależność do innych typów ozdób. Szczegółowe wyjaśnienia odnośnie do poruszanych tu kwestii znajdzie czytelnik w uwagach zamieszczonych w wymienionych tabelach.

Zausznice koszyczkowate znalezione na naszych ziemiach wykonane są ze srebra. Wystąpiły w sumie na 35 stanowiskach, wśród których przeważają skarby (29). Ogólna liczba tych przedmiotów wynosi około 20 całych egzemplarzy i 99–118 fragmentów (tabela 3). Ta nieprecyzyjność danych jest wynikiem opisanych wyżej trudności w zaklasyfikowaniu niektórych ułamkowo zachowanych okazów do omawianego typu zausznic.

Daty zdeponowania skarbów, w których ozdoby te wystąpiły, mieszczą się w ramach wyznaczonych przez lata sześćdziesiąte X w. (Poznań–Łączny Młyn, Dzierznica II) i lata siedemdziesiąte XI w. (Wodzierady; tabele 1, 4). Chronologia cmentarzysk natomiast zamyka się w granicach końca X – początku XII w. (tabele 2, 5). Okazy na nich odkryte datowane są na ogół na podstawie analogii pochodzących ze skarbów, na pierwszą połowę tego okresu (por. np. J. Gąsowski 1948–1949, s. 119; A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski 1959, s. 77; A. Kufel-Dzierzowska 1983, s. 320–321).

Najwcześniej (2 połowa X w.) zausznice te pojawiły się w Wielkopolsce, na Pomorzu i na Śląsku³. Przeważająca ich większość (około 54–67,5% wszystkich okazów) pochodzi z zespołów archeologicznych z 1 połowy XI w. Znane były wówczas w Wielkopolsce, Polsce Środkowej, na Śląsku i w Małopolsce, lecz ich znaleziska koncentrują się głównie w Polsce Środkowej (w skarbach i na cmentarzyskach łącznie około 40%) oraz w Wielkopolsce (9–22%), gdzie występuje najwięcej zarówno całych zausznic, jak i fragmen-

³ Przyjęty przeze mnie podział na dzielnice i zakres terytorialny tych ostatnich odpowiada w zasadzie podziałowi zastosowanemu w Inwentarzach polskich skarbów wczesnośredniowiecznych (por. J. Ślaski i S. Tabaczyński 1959; T. i R. Kiersnowscy 1959; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965; M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reymann 1966) z tą różnicą, że nie uwzględniam znalezisk z terenów znajdujących się poza obecnymi granicami RP (por. też: L. Gajewski, I. Górńska, L. Paderewska, J. Pyrgala, W. Szymański 1982).

tów. W znaleziskach z 2 połowy XI w. spotykane są przeważnie ułamki, rozproszone na obszarze Polski Środkowej, Pomorza i Małopolski (tabele 4 i 5).

Dane te wskazują, że czas ich wykorzystywania jako ozdób był dość krótki. Fakt, iż w znaleziskach z 1 połowy XI w. licznie występują w postaci ułamków, wskazywałby, że wychodzą już wówczas z użytkowania. Na okres ten przypada co prawda także największa liczba całych egzemplarzy (tabele 4, 5), ale część z nich była złożona na cmentarzach, co można uznać za rodzaj intencjonalnego wycofania ich z użytkowania. Należy się więc liczyć z możliwością, że okres najintensywniejszego wykorzystywania tych przedmiotów w charakterze ozdób przypadał na X stulecie: mniej więcej na jego połowę i następne dziesięciolecie, nie później chyba jednak niż do przełomu X i XI w. Począwszy od mniej więcej ostatniej ćwierci X w. do 1 połowy XI w. włącznie, następowało stopniowe wycofywanie ich z użytkowania; traciły swoją funkcję użytkową, przedstawiając jedynie wartość będącą odbiciem wartości użytego do ich wyrobu srebra, i prawdopodobnie zachowując funkcje pieniężne. Brak miejsca nie pozwala na omawianie tu owych dwóch ostatnich aspektów⁴.

Wśród zausznic koszyczkowatych występujących na terenie Polski wyróżniono (M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, s. 66 i n.) trzy odmiany w zależności od liczby paciorków umieszczonych na kabłąku i od rodzaju drucika filigranowego, z którego wykonano te ostatnie. Pierwsze dwie – najliczniej u nas reprezentowane – obejmują okazy mające przeważnie trzy paciorki koszyczkowate. Rzadko występują egzemplarze z dwoma paciorkami; nie wiadomo, czy we wszystkich takich przypadkach była to ich forma pierwotna. Często nie można bowiem stwierdzić, czy okazy z dwoma paciorkami nie są egzemplarzami uszkodzonymi (zob. np.: D. Albrycht-Rapnicka 1975, s. 268).

Paciorki w zausznicach odmiany pierwszej zrobione są z gładkiego drucika (ryc. 1 a), a odmiany drugiej – z drucików skręconych (ryc. 1 b). Paciorki obu odmian są bądź niezdobione, bądź ornamentowane mniej lub bardziej bogato granulkami osadzonymi na kółeczkach z drucika. Nie udało się stwierdzić wyraźniejszej prawidłowości w zakresie występowania tej cechy (tj. zdobnictwa granulacją). Odmiana trzecia reprezentowana jest na naszych ziemiach sporadycznie; należą do niej okazy z czterema paciorkami zrobionymi z gładkiego drucika, ułożonymi w zwartą grupę, ozdobionymi pojedynczymi granulkami.

Wyniki przeprowadzonej przed 30 laty analizy znanych wówczas materiałów wskazywały na znaczną przewagę na obszarze Polski znalezisk zausznic pierwszej odmiany. Okoliczność ta stanowiła jedną z przesłanek uznania ich za wyrób pracowni miejscowych, być może wielkopolskich (M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, s. 69; M. Dekówna 1974, s. 120).

⁴ Zarysowany wyżej obraz zgodny jest z ogólnymi prawidłowościami występowania biżuterii srebrnej w skarbach na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (por. R. Kiersnowski 1960, s. 334–335; J. Tambor 1989, s. 12–43).

Tabela 3. Występowanie zausznic koszyczkowatych na terenie Polski*
 Table 3. Occurrence of "basket" *zausznice* in Poland

Dzielnica	Liczba stanowisk						Liczba zausznic					
	Ogółem		Skarby		Cmentarzyska		Ogółem		W skarbach		Na cmentarzyskach	
	** w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Pomorzanie	3	8,57	3	8,57	—	—	0+3	2,16	0+3	2,16	—	—
Wielkopolska	11	31,43	11	31,43	—	—	3+44 (2+26)	33,81 (20,14)	3+44 (2+26)	33,81 (20,14)	—	—
Polska Środkowa	14	30	10	28,57	4	11,43	16+60 (16+59)	54,68 (53,96)	7+60 (7+59)	48,20 (47,48)	9	6,47
Śląsk	3	8,57	3	8,57	—	—	2+4	4,32	2+4	4,32	—	—
Małopolska	4	11,43	2	5,71	2	5,71	0+7	5,06	0+3	2,16	0+4	2,88
Razem	35	100	29	82,85	6	17,14	21+118 (20+99)	100,03 (85,64)	12+114 (11+95)	90,65 (76,26)	9+4	9,35

* Przy niektórych pozycjach podano dwie liczby; pierwsza z nich odnosi się do wszystkich okazów, łącznie z tymi, których przynależność do typu zausznic koszyczkowatych nie jest pewna, druga (umieszczona w nawiasie) stanowi wynik obliczeń, w których pominięto te ostatnie okazy (por. tabele 1 i 2). Udział procentowy w obu przypadkach wyliczono w stosunku do sumy wszystkich egzemplarzy (139).

** w lb. — w liczbach

Liczba zausznic według odmian													
Odmiana	Liczba stanowisk						Liczba zausznic						
	Ogółem		Skarby		Cmentarzyska		Ogółem		W skarbach		Na cmentarzyskach		
	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %	
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2	1	2,86	1	2,86	–	–	0+2	1,44	0+2	1,44	–	–	
3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
n***	2	5,71	2	5,71	–	–	0+1	0,72	0+1	0,72	–	–	
1	4	11,43	4	11,43	–	–	1+9	7,19	1+9	7,19	–	–	
2	1	2,86	1	2,86	–	–	0+1	0,72	0+1	0,72	–	–	
3 (?)	1	2,86	1	2,86	–	–	0+1	0,72	0+1	0,72	–	–	
n***	9	25,71	9	25,71	–	–	2+33 (1+15)	25,18 (11,51)	2+33 (1+15)	25,18 (11,51)	–	–	
1	12	34,29	8	22,86	4	11,43	7+25	23,02	2+25	19,42	5	3,6	
2	6	17,14	5	14,29	1	2,86	5+27 (5+26)	23,02 (22,30)	1+27 (1+26)	20,14 (19,42)	4	2,88	
3	1	2,86	1	2,86	–	–	0+1	0,72	0+1	0,72	–	–	
n***	4	11,43	4	11,43	–	–	4+7	7,91	4+7	7,91	–	–	
1	1	2,86	1	2,86	–	–	1+1	1,44	1+1	1,44	–	–	
2	1	2,86	1	2,86	–	–	1+1	1,44	1+1	1,44	–	–	
3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
n***	1	2,86	1	2,86	–	–	0+2	1,44	0+2	1,44	–	–	
1	3	8,57	2	5,75	1	2,86	0+5	3,6	0+3	2,16	0+2	1,44	
2	1	2,86	–	–	1	2,86	0+1	0,72	–	–	0+1	0,72	
3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
n***	1	2,86	–	–	1	2,86	0+1	0,72	–	–	0+1	0,72	
							21+118 (20+99)	100,0 (85,61)	12+114 (11+95)	90,64 (76,25)	9+4	9,36	

*** Literą „n” oznaczono grupę zausznic, których przynależności do jednej z odmian nie można określić ze względu na brak informacji lub zły stan zachowania tych okazów.

Tabela 5. Występowanie zausznice koszykowatych na cmentarzyskach na terenie Polski, w grupach chronologicznych
 Table 5. Occurrence of "basket" zausznice in cemeteries in Poland, in chronological groups

Chronologia zespołu	Koniec X w. – 1 połowa XI w.						2 połowa XI w. – początek XII w.						Ogółem					
	Liczba cmentarzysk		Liczba zausznice ogółem		Od- miana	Liczba zausznice wg odmian	Liczba cmentarzysk		Liczba zausznice ogółem		Od- miana	Liczba zausznice wg odmian		Liczba cmentarzysk	Liczba zausznice			
	w lb.*	w %	w lb.	w %			w lb.	w %	w lb.	w %		w lb.	w %		w lb.	w %	w lb.	w %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Polska Środkowa**	2	5,71	7	5,04	3 2 3 n***	3 4 - -	2,16 2,88 - -	1	2,86	1	0,72	1	2	3 n***	3**	8,57	8	5,76
Małopolska	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	2****	5,71	0+4	2,88	1	2 3 n***	0+2 0+1 - 0+1	2	5,71	0+4	2,88
Razem	2	5,71	7	5,04	7	5,04	3	8,57	1+4	3,60	1+4	3,60	1+4	3,60	5**	14,28	8+4	8,64

* w lb. = w liczbach.

** W tabeli pominięto okaz z Woił Bierwieckiej ze względu na brak informacji o chronologii zespołu, w którym został on znaleziony. Udział procentowy we wszystkich przypadkach obliczono w stosunku do sumy wszystkich stanowisk (35) i wszystkich okazów (139).

*** Zob. uwagę do tabeli 3.

**** Zostało tu uwzględnione znalezisko z Sandomierza datowane na XI – początek XII w.

Tabela 4. Występowanie zausznic koszyczkowatych w skarbach na terenie Polski, w grupach chronologicznych*
 Table 4. Occurrence of „basket” *zausznice* in hoards in Poland, in chronological groups

Dzielnica	Skarby zdeponowane w 2 poł. X w.							Skarby zdeponowane w 1 poł. XI w.							Skarby zdeponowane w 2 poł. XI w.							Ogółem			
	Liczba skarbów		Liczba zausznic ogółem		Odmiana	Liczba zausznic wg odmian		Liczba skarbów		Liczba zausznic ogółem		Odmiana	Liczba zausznic wg odmian		Liczba skarbów		Liczba zausznic ogółem		Odmiana	Liczba zausznic wg odmian		Liczba skarbów		Liczba zausznic	
	w lb.**	w %	w lb.	w %		w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %		w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %		w lb.	w %	w lb.	w %	w lb.	w %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Pomorze	1	2,86	0+1	0,72	1 2 3 n***	- - - 0+1	- - - 0,72	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	2	5,71	0+2	1,44	1 2 3 n***	- 0+2 - ?	- 1,44 - -	3	8,57	0+3	2,16
Wielkopolska	6****	17,14	3-13 (2+13)	11,51 (10,79)	1 2 3 n***	1+2 0+1 - 2+10 (1+10)	2,16 0,72 - 8,63 (7,91)	5	14,29	0+31 (0+13)	22,30 (9,35)	1 2 3(?) n***	0+7 - 0+1 0+23 (0+5)	5,04 - 0,72 16,55 (3,6)	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	11	31,43	3+44 (2+26)	33,81 (20,14)
Polska Środkowa*****	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	7*****	20	7+43 (7+42)	35,97 (35,25)	1 2 3 n***	2+23 1+17 (1+16) 0+1 4+2	17,99 12,95 (12,23) 0,72 4,32	2	5,71	0+12	8,63	1 2 3 n***	0+2 0+10 - -	1,44 7,19 - -	9*****	25,71	7+55 (7+54)	44,60 (43,88)
Śląsk	1	2,86	0+2	1,44	1 2 3 n***	- - - 0+2	- - - 1,44	2	5,71	2+2	2,88	1 2 3 n***	1+1 1+1 - -	1,44 1,44 - -	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	3	8,57	2+4	4,32
Małopolska	-	-	-	-	1 2 3 n***	- - - -	- - - -	1	2,86	0+2	1,44	1 2 3 n***	0+2 - - -	1,44 - - -	1	2,86	0+1	0,72	1 2 3 n***	0+1 - - -	0,72 - - -	2	5,71	0+3	2,16
Razem	8	22,86	3-16 (2+16)	13,67 (12,95)		3+16 (2+16)	13,67 (12,95)	15	42,86	9+78 (9+59)	62,59 (48,92)		9+78 (9+59)	62,61 (48,94)	5	14,28	0+15	10,79		0+15	10,79	28*****	79,99	12+109 (11+90)	87,05 (72,66)

* Okazy pochodzące ze skarbów, których data ukrycia określona jest na całe XI stulecie, włączono do rubryki, w której zamieszczone są dane odnoszące się do 2 połowy XI w. W sprawie liczb w nawiasach zob. objaśnienia do tabeli 3.

** w lb. = w liczbach.

*** Zob. uwagę do tabeli 3.

**** W grupie tej uwzględniono też okaz ze skarbu z Zalesia, którego ukrycie określone jest na X XI w.

***** W tabeli pominięto skarb z Bobrownik (0+5 okazów), gdyż nie znana jest data jego zdeponowania. Udział procentowy we wszystkich przypadkach obliczono w stosunku do sumy wszystkich stanowisk (35) i wszystkich okazów (139).

***** Do grupy tej włączono również ułamek zausznicy ze skarbu z Borucina, którego zdeponowanie datowane jest na połowę XI w.

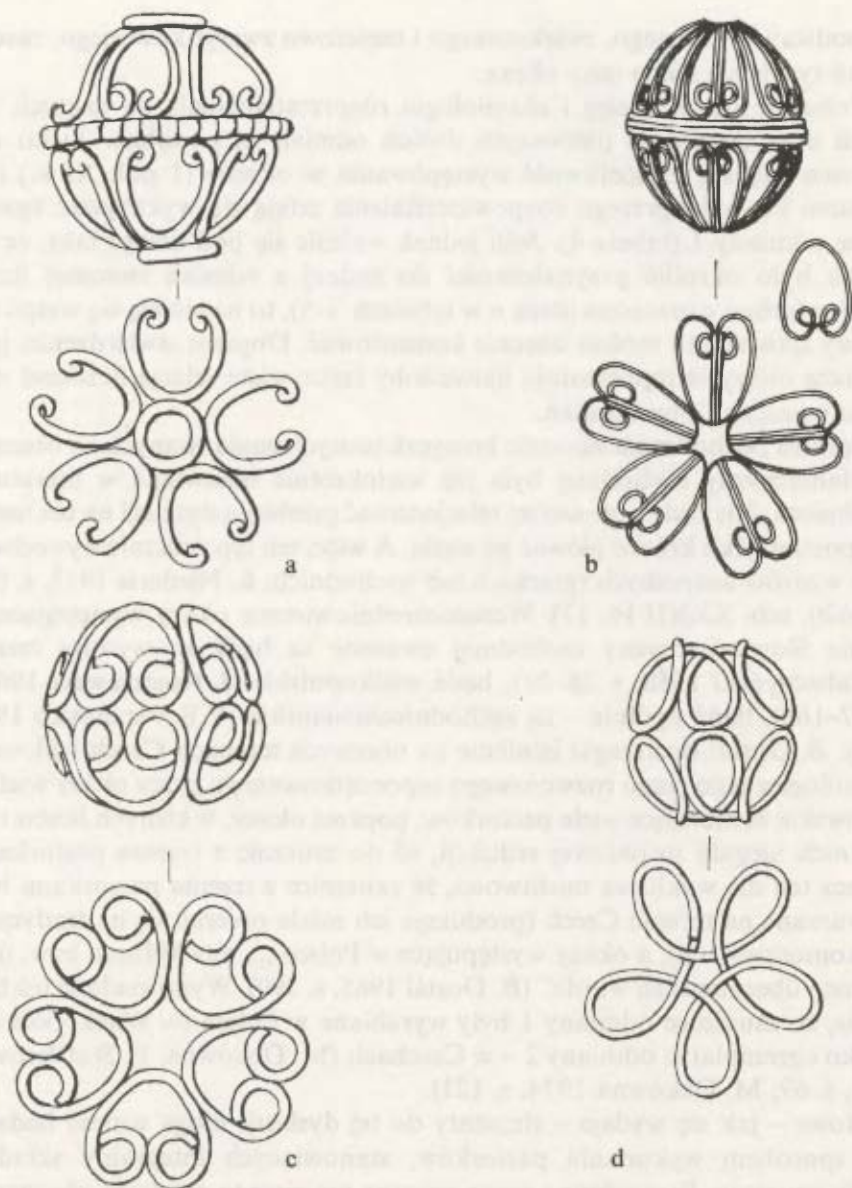

Na podstawie obecnego, zwiększonego i częściowo zweryfikowanego, zasobu źródeł rysuje się nieco inny obraz.

Pokazuje on, iż zasięg i chronologia rozprzestrzenienia na naszych ziemiach oraz liczebność pierwszych dwóch odmian są podobne. Tylko nieznacznie większą częstotliwość występowania w okresie (1 poł. XI w.) i na obszarze ich największego rozpowszechnienia zdają się wykazywać egzemplarze odmiany 1 (tabela 4). Jeśli jednak weźmie się pod uwagę fakt, że nie można było określić przynależności do żadnej z odmian znacznej liczby okazów (grupa oznaczona literą *n* w tabelach 3–5), to nasuwają się wątpliwości, czy zjawisko to można obecnie komentować. Dopiero stwierdzenie, jaką odmianę okazy te reprezentują ujawniłoby rzeczywiste relacje liczbowe między zausznicami obu odmian.

Sprawa pochodzenia zausznic koszyczkowatych znajdujących na obszarze Słowiańszczyzny zachodniej była już wielokrotnie omawiana w literaturze przedmiotu. Nie będę więc szerzej relacjonować przebiegu dyskusji na ten temat. Przypomnę tylko krótko główne jej wątki. A więc, ten typ zausznic wywodzony był z wzorów antycznych (greckich lub wschodnich; L. Niederle 1913, s. 614, 619–620, tab. XXXII 16, 17). Wczesnośredniowieczne okazy występujące na terenie Słowiańszczyzny zachodniej uważane są bądź za wyroby czeskie (S. Tabaczyński 1958, s. 28–29), bądź wielkopolskie (J. Kostrzewski 1962b, s. 167–168), bądź ogólnie – za zachodniosłowiańskie (V.B. Perchavko 1986, s. 33). B. Dostał dostrzegł istnienie na obecnych terenach Czech i Słowacji technologicznego ciągu rozwojowego zapoczątkowanego przez okazy wielkomorawskie zawierające wiele paciorków, poprzez okazy, w których liczba tych ostatnich ulegała stopniowej redukcji, aż do zausznic z trzema paciorkami. Badacz ten nie wyklucza możliwości, że zausznice z trzema paciorkami były wytwarzane na terenie Czech (produkcja ich miała opierać się na tradycjach wielkomorawskich), a okazy występujące w Polsce „...aus Mähren bzw. über Böhmen übernommen wurde” (B. Dostał 1965, s. 390). Wypowiadane też były opinie, że zausznice odmiany 1 były wyrabiane w Polsce (w Wielkopolsce?), a tylko egzemplarze odmiany 2 – w Czechach (M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, s. 69; M. Dekówna 1974, s. 121).

Nowe – jak się wydaje – elementy do tej dyskusji mogą wnieść badania nad sposobem wykonania paciorków, stanowiących integralny składnik owych zausznic. Prowadzone przez autorkę niniejszego artykułu obserwacje makro- i mikroskopowe zausznic tego typu wykazują, że paciorki we wszystkich badanych okazach pochodzących ze znalezisk polskich są zrobione jedną metodą: składają się z dwóch części (połówek), z których każdą robiono z jednego drucika zwijanego spiralnie; po otrzymaniu pięciu zwojów, te ostatnie rozkładano wachlarzowato, w centralnej części owej konstrukcji powstawało miejsce na przeciągnięcie kabłąka. Z takich dwóch połówek formowano, na matrycy, paciorek (ryc. 2 d; zob. też M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, tab. XXXII 25, 26, 18, 19). Obie połówki były najpewniej łączone na gorąco. W miejscu największej wydętości paciorka druciki

Ryc. 2. Sposoby formowania paciorków ażurowych wykonanych techniką filigranu:

a – ze złotej zausznicy lub kołczyka z Iranu (I w. p.n.e. – I w. n.e.; wys. paciorka 1,0 cm); b – ze złotej zausznicy znalezionej w Gurganie, Iran (koniec XII – pocz. XIII w.; wys. paciorka 0,9 cm); c – ze złotych i srebrnych zausznic znalezionych na obszarze Wielkiej Morawy (IX w.); d – ze srebrnych zausznic z terenu Polski (koniec X w. – XI w.).

Na podstawie okazów ze zbiorów Ermitażu (a, b), publikacji Wystawa Velká Morava 1966 i in. (c) oraz okazów pochodzących z ziem polskich (d) opracowała M. Dekówna. Rys. W. Gawrysiak-Leszczyńska

Fig. 2. Modes of shaping open-work beads with the filigree technique:

a – a bead from a golden *zawsznica* or earring (*kołczyk*) found in Iran (the 1st cent. B.C. – the 1st cent. A.D.; height 1.0 cm); b – a bead from a golden *zawsznica* found in Gurgan, Iran (the end of the 12th cent. – the beginning of the 13th cent.; height – 0.9 cm); c – an example of a bead from the golden and silver *zawsznice* excavated in the territory of Great Moravia (the 9th cent.); d – an example of a bead from the silver *zawsznice* discovered in Poland (the end of the 10th cent. – the 11th cent.).

Based on the specimens from the Hermitage collection (a, b), the various publications of the Great Moravian *zawsznice* (c) and the specimens found in Poland (d). Elaborated by M. Dekówna. Drawn by W. Gawrysiak-Leszczyńska

przylegających do siebie zwojów rozgrzewano i zespajano. Nie zaobserwowałam na nich pozostałości lutu. Sposobem tym wykonywano paciorki zarówno z gładkiego, jak i ze skręcanego drucika.

Na niektórych z publikowanych fotografii zausznic koszyczkowatych można zauważyć, że wchodzące w ich skład paciorki są zrobione również omawianym sposobem.

Należy podkreślić, że wśród okazów, których sposób wykonania można było rozszyfrować, nie stwierdzono zastosowania innej techniki, niż wyżej opisana.

W tabelach 1 i 2, zawierających wykaz omawianych zabytków z terenu Polski, w rubryce 3 podany jest wariant zausznic koszyczkowatych odpowiadający sposobowi wykonania paciorków. Jego oznaczenie zgodne jest z oznaczeniami występującymi na ryc. 2. Okazy zrobione opisany wyżej sposobem tworzą wariant *d* tego typu zausznic. Znak zapytania w tej rubryce wskazuje, że nieznan jest sposób wykonania danego okazu. Nie można go było określić albo z powodu złego stanu zachowania zabytku (np. skorodowania zwojów drucika), albo – w przypadku gdy zabytek był mi znany tylko z literatury – z powodu złej jakości ryciny, na której był on wyobrażony, bądź z powodu jej braku. W publikowanych opisach owych zausznic omawiany element techniki formowania nie jest z reguły uwzględniany.

Jeśli chodzi o zausznice z paciorkami koszyczkowatymi znalezione na innych obszarach, to tylko w odniesieniu do nielicznych egzemplarzy udało się stwierdzić jaką metodą zostały wykonane występujące w nich paciorki. W wielu przypadkach reprezentują one inne typy zausznic niż okazy będące przedmiotem niniejszego artykułu, lecz paciorki ażurowe zrobione z filigranowego drucika zawsze stanowią ich główny składnik.

W złotych i srebrnych zausznicach wielkomorawskich zbudowanych z wielu paciorków koszyczkowatych, te ostatnie są utworzone z dwóch połówek, z których każda zrobiona jest z pięciu elementów mających kształt ślimacznicy, wykonanych z gładkiego lub skręcanego drucika. O ile można sądzić na podstawie publikowanych rycin (np.: J. Pič 1909, tab. X 11; V. Hrubý 1955, tab. 66: 7–12; 69: 6–7; E. Toranová 1976, ryc. I) elementy te wydają się być robione oddzielnie (ryc. 2c). Podobna technika była zastosowana do wyrobu paciorka koszyczkowatego będącego składnikiem antycznej (I w. p.n.e. – I w. n.e.) złotej zausznicy. Każda z połówek paciorka została uformowana z oddzielnych sercowatych elementów, z gładkich drucików, których końce zwinięte są do środka. Obie połówki łączy karbowany drucik, a wokół otworków umieszczone są kółeczka z drutu (ryc. 2a). Zausznica zaopatrzona jest tylko w jeden paciorek koszyczkowaty oraz w jeszcze inny element ozdobny – blaszaną figurkę kobiecą. Uważana jest za rzadki przykład złotnictwa partyjskiego Iranu (zob. A.A. Ivanov, V.G. Lukonin, L.S. Smesova 1984, ryc. 35–38 na s. 23)⁵.

⁵ Okaz znany mi z autopsji (Gosudarstvennyj Ėrmitaż, Osobaja kladovaja nr 2, nr inw. Z-435).

Na Słowacji natomiast wystąpiły srebrne zausznice z sześcioma paciorkami koszyczkowatymi wykonanymi najprawdopodobniej tym samym sposobem, co opisane wyżej okazy z Polski; były one znalezione w grobie w miejscowości Ducové koło Trnavy datowanym na koniec XI w. (A. Ruttkay 1979, ryc. 15).

Inny sposób formowania paciorków koszyczkowatych reprezentuje złoty okaz znaleziony w miejscowości Gurgan w Iranie (koniec XII – początek XIII w.; zob.: A.A. Ivanov, V.G. Lukonin, L.S. Smesova 1984, ryc. 60 na s. 27). Na kabłąku znajdują się trzy paciorki, z których każdy utworzony jest z dwóch połówek składających się z pięciu oddzielnych elementów zrobionych z cienkiego drucika. Owe elementy mają kształt w przybliżeniu sercowaty, przy szerszym końcu drucik zwinięty jest w dwie pętelki lekko wepchnięte do wewnątrz. Wzdłuż osi każdego elementu biegnie podwójny drucik. W miejscu największego obwodu paciorka umieszczony jest potrójny drucik, do którego przylegają obie połówki paciorka (ryc. 2 b)⁶.

Nie wiadomo natomiast, jaką technikę zastosowano do wyrobu czterech paciorków koszyczkowatych wchodzących w skład wspomnianej na początku niniejszego artykułu złotej zausznicy znalezionej w Iranie i opublikowanej przez W. Szafrąńskiego. Na podstawie ryciny zamieszczonej w cytowanej pracy tego badacza (W. Szafrąński 1963, tab. I 5) można jedynie domyślać się, że paciorki te utworzone są z trzech rzędów zwojów drucika; nie wiadomo jednak, w jaki sposób drucik ten zwinięto.

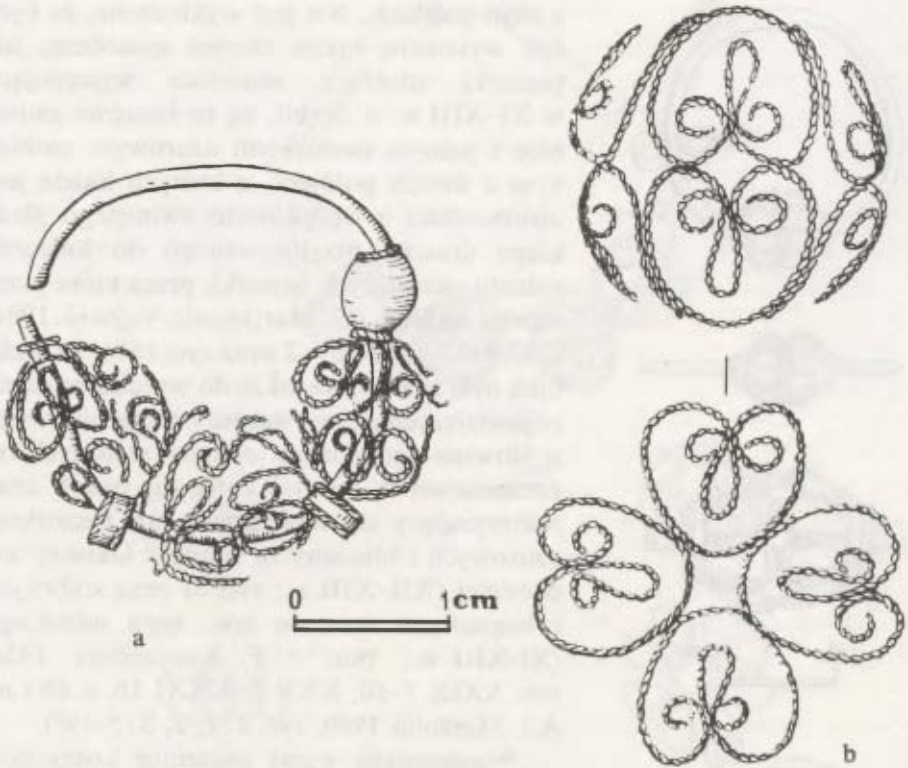
Nieliczenie publikowane ryciny zausznicy bizantyńskich z paciorkami koszyczkowatymi są tak niewyraźne, że nie można stwierdzić, jakim sposobem okazy te zostały zrobione. Na niektórych z nich można dostrzec motywy występujące na paciorkach z zausznicy z Gurgan (por. np.: Sztuka złotnicza 1962, tab. XXXVI 558, s. 162; C. Carducci 1962, s. 68, tab. 68a; Collection Hélène Stathos 1963, s. 287 ryc. 178; 1971, s. 657 tab. XIII). Nie wiadomo jednak, na ile wrażenie to jest trafne.

Nie znany jest też sposób wykonania paciorków występujących, w liczbie trzech, na zausznicach odkrytych na terenie Chorwacji (L. Karaman 1936, tab. XXII – okaz u góry z lewej strony).

Bardzo złożoną technikę zastosowano przy wyrobie paciorków stanowiących składnik złotej zausznicy znalezionej na grodzie w Rustawi (Gruzja) w domostwie zniszczonym w 2 połowie XIII w. Każdą z połówek paciorka uformowano z czterech sercowatych elementów zrobionych ze skręcanego drucika, którego końce są zwinięte, tworząc wewnątrz sercowatego konturu trójlistny (trójpętelkowy) motyw (ryc. 3 b)⁷. Oprócz paciorków ażurowych kabłąk zausznicy zdobią jeszcze elementy blaszane: paciorek i dwie obrączki (ryc. 3 a).

⁶ Okaz znany mi z autopsji (Gosudarstvennyj Ėrmitaż, Osobaja kladovaja nr 2, nr inw. IR-1686).

⁷ Okaz znany mi z autopsji (Muzeum w Rustawi, nr inw. 422; badania G. Łomtatidze w 1950 r.).

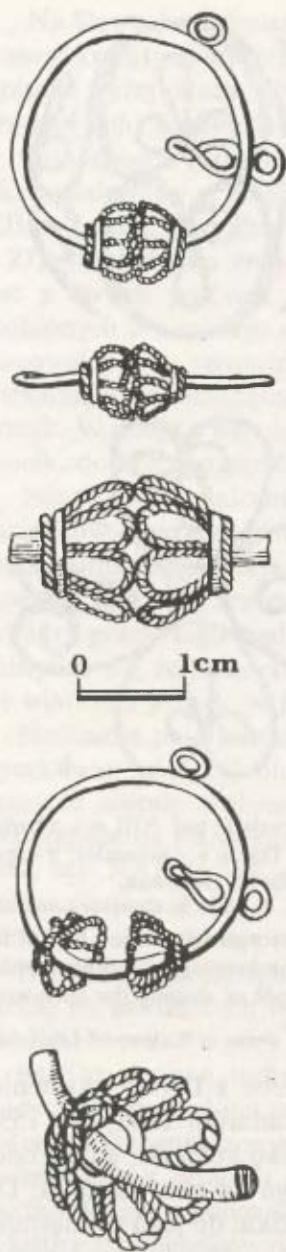
Ryc. 3. Złota zausznica znaleziona na grodzisku w Rustawi, Gruzja (2 poł. XIII w.), z badań G. Łomtadidze z Instytutu Archeologii i Etnografii Gruz. AN w Tbilisi: a – zausznica; b – sposób formowania paciorków ażurowych. Opracowała M. Dekówna.

Rys. W. Gawrysiak-Leszczyńska

Fig. 3. A golden *zausznica* found in a stronghold in Rustavi, Georgia (the second half of the 13th cent.), from the excavations by G. Lomtadidze, Institute of Archaeology and Ethnography, Georgian Academy of Sciences, Tbilisi: a – a *zausznica*; b – mode of shaping the open-work beads. Elaborated by M. Dekówna.

Drawn by W. Gawrysiak-Leszczyńska.

Wspomnieć również trzeba złote ozdoby ze skarbu z Dwina (Armenia) zdeponowanego na przełomie XI i XII w. (K. Kafadarian 1952, ryc. 153). Niejasna jest ich funkcja. Nie mogły być używane jako kolczyki, gdyż końce kabłąka stykają się ze sobą wewnątrz umieszczonego na nim paciorka. Do kabłąka przylutowane są dodatkowe elementy z drucika: do jego zewnętrznej powierzchni dwa kółeczka, a w niektórych okazach – do jego powierzchni wewnętrznej – podwójna pętelka (ryc. 4). Obecność tych elementów wskazywałaby, że ozdoby te były zawieszane, nie wiadomo jednak, czy na strojach głowy – w takim przypadku pełniłyby rolę zausznic – czy na innych częściach ubioru lub na innych ozdobach. W skład tych okazów wchodzi jeden tylko paciorek koszyczkowaty, wykonany z dwóch połówek. Sposobu uformowania tych ostatnich nie można jednak odtworzyć. Wydaje się, że był on odmienny od techniki wyrobu paciorków występujących w zausznicach

Ryc. 4. Złote ozdoby ze skarbu z Dwina, Armenia (XI/XII w.).

Wg K. Kafadariana 1952, ryc. 153.

Rys. M. Gawrońska

Fig. 4. Golden ornaments from the hoard found in Dvin, Armenia (the 11th/12th cent.).

After K. Kafadarian 1952, Fig. 153.

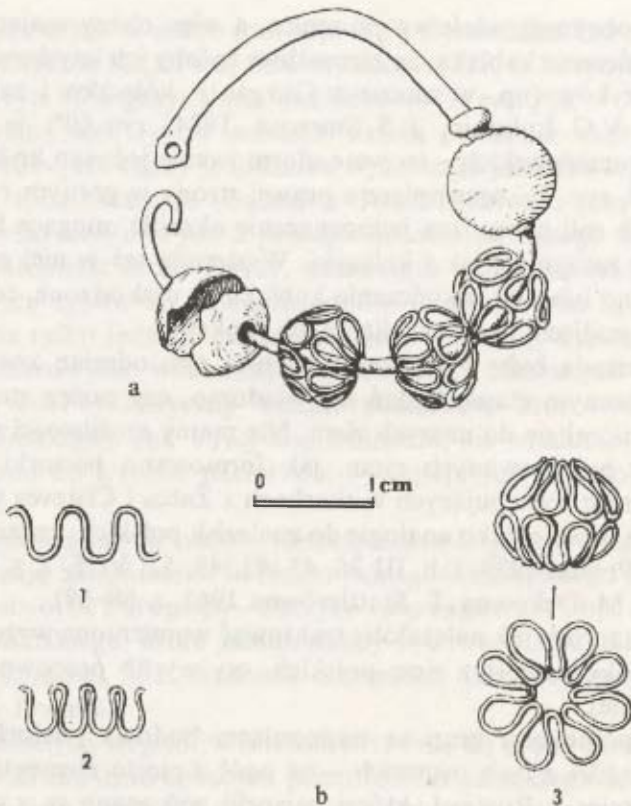
Drawn by M. Gawrońska

z ziem polskich. Nie jest wykluczone, że były one wykonane takim samym sposobem, jak paciorki zdobiące zausznice występujące w XI–XIII w. w Serbii. Są to brązowe zausznice z jednym paciorkiem ażurowym zrobionym z dwóch połówek, z których każda jest uformowana z wężykowato zwiniętego gładkiego drucika przylutowanego do kóleczek z drutu okalających otwórki, przez które przechodzi kabłąk (G. Marjanović-Vujović 1984, s. 82, tab. XXII 309:2 oraz ryc. 169). Ta technika była stosowana także do wyrobu zausznic pojawiających się we wczesnym średniowieczu u Słowian wschodnich: okazów srebrnych reprezentujących typ tej kategorii ozdób charakteryzujący się występowaniem paciorków ażurowych i blaszanych, znany z Ukrainy zachodniej (XII–XIII w.; ryc. 5) oraz srebrnych i brązowych zausznic tzw. typu mińskiego (XI–XIII w.; por. G.F. Korzuchina 1954, tab. XXIX 7–10; XXX 3; XXXI 10, s. 68 i n.; A.I. Minžulin 1990, ryc. 2:1, 2; 3:5–19⁸).

Wspomniane wyżej zausznice koszyczkowate określane przez niektórych autorów mianem „typu kijowskiego”, występujące na terenie Rusi Kijowskiej głównie w XI i XII w., mają po trzy paciorki ażurowe uformowane w jeszcze inny sposób, którego na podstawie publikowanych rycin nie można niestety odтворzyć. Odznaczają się one kształtem w przekroju pionowym zbliżonym do czworobocznego (np.: G.F. Korzuchina 1954, s. 109 skarb nr 70, tab. XXX 5; s. 110 skarb nr 74, tab. XXXI 7–9; s. 111 skarb nr 79, tab. XXXIII 9 i in.).

Na podstawie materiałów, które udało się przebadać, można więc stwierdzić, że we wczesnym średniowieczu istniała znaczna różnorodność jeśli chodzi o techniki formowania

⁸ A.I. Minžulin nie ma racji podając (1990, ryc. 3:4), że drucik rozcinano i paciorek formowano z pojedynczych pętelkowych elementów. Jak wynika z naszych obserwacji, cała połówka paciorka była robiona z jednego drucika, zwiżanego wężykowato.

Ryc. 5. Zausznica srebrna z Lucka, Ukraina (XII–XIII w.)
 a – zausznica, b – sposób formowania paciorków ażurowych:
 1–2 kolejne fazy zwijania drucika; 3 – gotowy paciorek.
 a – Wg L. Rauhuta 1960, tab. X 12; b – opracowały M. Dekówna i W. Gawrysiak-
 -Leszczyńska. Rys. W. Gawrysiak-Leszczyńska

Fig. 5. A silver *zausznica* from Luck, the Ukraine (the 12th–13th cent.)
 a – a *zausznica*; b – mode of shaping the open-work beads:
 1–2 – phases of winding of the wire; 3 – a finished bead.
 a – After L. Rauhut 1960, Plate X 12; b – elaborated by M. Dekówna and
 W. Gawrysiak-Leszczyńska. Drawn by W. Gawrysiak-Leszczyńska

paciorków ażurowych wykonanych z drucika, wchodzących w skład zausznic koszyczkowatych. Stosowane były w tym celu przynajmniej trzy główne metody.

1. Jedną z nich reprezentują zausznice wielkomorawskie. Sposób wykonania paciorków (z elementów prawdopodobnie oddzielnych, mających kształt ślimacznicy) nawiązuje ściśle do tradycji antycznych. Za pochodną tych tradycji lub nawet prostą ich kontynuację, można uznać techniki wykonania paciorków wchodzących w skład zausznic z Gurgan i Rustawi. Ta ostatnia należy do innej odmiany formalnej niż pozostałe okazy tej grupy; charakteryzuje się współwystępowaniem paciorków ażurowych i blaszanych.

Grupa ta obejmuje właściwe zausznice, a więc okazy mające tak uformowane zakończenie kabłąka, że niemożliwe byłoby ich użytkowanie w charakterze kolczyków (np. w okazy z Gurgan – kółeczko i zapięcie; zob. A.A. Ivanov, V.G. Lukonin, L.S. Smesova 1984, ryc. 60⁹; w niektórych okazach wielkomorawskich – esowate uformowanie jednego końca; por. np. J. Poulík 1963, ryc. 7 – egzemplarz z prawej strony w górnym rzędzie) oraz okazy, których roli nie można jednoznacznie określić, mogące być noszone zarówno jako zausznice, jak i kolczyki. Występują też w niej egzemplarze, w których jedno lub oba zakończenia kabłąka są uszkodzone, co oczywiście uniemożliwia podjęcie prób określenia ich funkcji.

2. Inną metodą były wykonane zausznice obu odmian znane z terenu Polski. Na obecnym etapie badań nie wiadomo, czy zasięg stosowania tej techniki ograniczał się do naszych ziem. Nie mamy możliwości stwierdzenia na podstawie publikowanych rycin, jak formowano paciorki stanowiące składnik zausznic występujących w skarbach z Žatca i Čistevy w Czechach, przytaczanych dawniej jako analogie do znalezisk polskich, zwłaszcza drugiej odmiany (H. Preidel 1939, tab. III 36, 42, 43, 48, 52; VI 5, 7, s. 550; J. Filip 1951, tab. 48; M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, s. 68–69).

Nie wiadomo też, jak należałoby traktować wymienione wyżej znalezisko ze Słowacji (jako import z ziem polskich, czy wyrób pracowni działającej w innym rejonie).

Cechy wspólne obu grup są następujące: budowa paciorka z dwóch połówek, a każdej z tych ostatnich – na ogół z pięciu elementów (wyjątek stanowi zausznica z Rustawi, której paciorki wykonane są z czterech elementów), lecz – przypomnę – w okazach każdej z tych grup owe elementy utworzone są w inny sposób: w paciorkach grupy pierwszej – w wielu lub we wszystkich przypadkach – z oddzielnego drucika, zaś w paciorkach grupy drugiej cała połówka wykonana jest z jednego drucika.

Tylko niektóre paciorki zaopatrzone są w kółeczka przyotworowe (wzmacniające otworki, przez które przechodzi kabłąk). Jeśli kółeczka te występują, to umieszczone są najczęściej wokół zewnętrznych otworów tylko zewnętrznych paciorków, np. gdy na kabłąku znajdują się trzy paciorki, to jedynie pierwszy i trzeci mają dolutowane po jednym kółeczku przyotworowym.

3. Trzecią, jak się wydaje, grupę tworzą zausznice występujące na terenie Rusi Kijowskiej. Ponieważ, jak wyżej pisałam, nie mamy możliwości określenia sposobu wykonania paciorków wchodzących w ich skład, nie wiemy, czy reprezentują one zupełnie inną technikę niż okazy wymienionych wyżej dwóch grup, czy sposób ich wykonania stanowi odmianę którejś z tych technik. Możemy jedynie stwierdzić, że ozdoby te pełniły funkcję tylko zausznic. Świadczy o tym sposób uformowania zakończeń kabłąka, z których jedno jest rozklepane i tworzy romboidalną płytkę z otworkiem,

⁹ Zob. wyżej, przypis 6.

a drugie zwinięte jest w uszko (por. np. G.F. Korzuchina 1954, tab. XXX 5; XXXI 9; XXXIII 9; XXXIV 4; B.A. Rybakov 1971, s. 36 ryc. 36; The dawn of art 1974, ryc. 95 u góry; V.M. Vasilenko 1977, ryc. 96).

Do odrębnej serii typów zausznic należą pozostałe okazy, omówione wyżej, na s. 109–110. Łączy je technika wykonania paciorków polegająca na formowaniu tych ostatnich również z dwóch połówek, przy czym każda z tych połówek zrobiona jest z jednego drucika zwiniętego wężykowato¹⁰. Różnią je natomiast cechy formy, stanowiące podstawę zaklasyfikowania ich do różnych typów tej kategorii ozdób. Cechami tymi są na przykład: występowanie tylko jednego paciorka (okazy z Serbii), współwystępowanie paciorków ażurowych, wykonanych z drucika, i blaszanych (egzemplarze z Ukrainy) lub cylindryczny kształt paciorków ażurowych (zausznice tzw. typu mińskiego). Jak wyżej wspomniałam, nie wiadomo, czy technikę tę zastosowano do wyrobu paciorków występujących w ozdobach ze skarbu z Dwina.

Wśród wymienionych ozdób, funkcję zausznic pełniły okazy z Ukrainy (na co wskazują zakończenia kabłąka: jednego rozklepanego w płytkę zaopatrzoną w otworek i drugiego – haczykowato zagiętego) i być może też tzw. okazy typu mińskiego, które jednak mogły być również użytkowane w charakterze kolczyków. Nie wiadomo natomiast, jak były noszone ozdoby znalezione w Dwinie.

Z wymienionych względów formalnych, całej tej grupy ozdób nie należy wiązać z typem zausznic będących przedmiotem niniejszego artykułu; dlatego wyłączamy je z rozważań na temat pochodzenia tych ostatnich.

Przedstawione powyżej wyniki odnoszą się do badań przeprowadzonych z konieczności na materiałach wrywkowych. Z tego względu nie możemy formułować jednoznacznej opinii na temat pochodzenia zausznic koszyczkowatych znalezionych na terenie Polski. Możemy tylko stwierdzić, że w świetle wyników owych badań – obejmujących nie uwzględniane dotychczas szczegóły techniki formowania paciorków koszyczkowatych stosowanej we wczesnym średniowieczu na różnych obszarach – nie można wywodzić zausznic koszyczkowatych występujących na naszych ziemiach, z tradycji złotnictwa wielkomorawskiego. Sposób wykonania okazów odkrytych na terenie Polski zdaje się stanowić bądź rezultat twórczej inwencji złotników tu działających (nie wiadomo, czy byli to rzemieślnicy rodzimi czy obcy), bądź nawiązywać do innego niż wielkomorawski nurtu tradycji technologicznych, którego jednak nie można na razie wskazać. Omówione wyżej odrębności w technice wyrobu zausznic ze znalezisk polskich wzmacniają tezę o ich wytwarzaniu na naszych ziemiach. Z rozwiązaniem tych zagadnień trzeba jednak poczekać do czasu zbadania, na podstawie autopsji, sposobu wykonania większej liczby zausznic koszyczkowatych występujących na terytoriach pozapolskich.

¹⁰ Zob. wyżej, przypis 8.

Wspomniane wyniki wskazują także, że szczegółowe badania nad technikami wytwórczymi mogą dostarczyć nowych, w wielu przypadkach rozstrzygających, przesłanek do określenia pochodzenia ozdób zrobionych z kruszców szlachetnych. Sposób wykonania bowiem z jednej strony jest obiektywnym i ostrym kryterium wyraźnie segregującym badany materiał, z drugiej zaś – odzwierciedlając nawyki produkcyjne wytwórcy – stanowi cechę pozwalającą ukierunkować poszukiwania rejonu, gdzie badany przedmiot został wytworzony lub skąd pochodził wytwórca¹¹.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- PBA – Polskie Badania Archeologiczne, W. Hensel red., Wrocław–Warszawa (–Kraków)
 „PMMAE” – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź

Literatura

- Albrycht-Rapnicka D.
 1975 *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Brzozowa Nowego, pow. Przasnysz, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, t. III, s. 251–320.
- Carducci C.
 1962 *Gold- und Silberschmuck aus dem antiken Italien*, Wien–München.
- Collection Hélène Stathos
 1963 t. III, *Objets antiques et byzantins*, Strasbourg.
 1971 t. IV, *Bijoux et petits objets*, Athènes.
- Dąbrowska E.
 1962 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie powiatu krakowskiego*, (w:) *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace 51, Prace Archeologiczne, zesz. 4*, Kraków.
- Dekówna M.
 1974 *Ozdoby i srebro lane*, (w:) M. Dekówna, J. Reyman, S. Suchodolski, *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Zalesia powiat Słupca*, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 45–147.
 1982 *Zausznice*, (w:) *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. VII, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 85–90.
- Dekówna M., Stattlerówna E.
 1961 *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Sejkowic, pow. Gostynin*, (w:) *Biblioteka Archeologiczna 14*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Dostál B.
 1965 *Das Vordringen der Grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, (w:) *Magna Moravia, Pragae*.

¹¹ Jak wiadomo, we wczesnym średniowieczu na różnych terytoriach działali rzemieślnicy wędrowni różnego pochodzenia, specjalnie sprowadzani, jeńcy (por. J. Werner 1961, s. 307–346).

- Filip J.
1951 *Pradzieje Czechosłowacji*, Poznań
- Gajewski L., Górska I., Paderewska L., Pyrgała J., Szymański W.
1982 *Skarby wczesnośredniowieczne z obszaru Polski. Atlas*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Gąssowski J.
1948–1949 *Cmentarzysko wczesnohistoryczne w Woli Bierwieckiej, pow. Radom*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. II, zes. 1–4, s. 107–110.
1952 *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. II (1950), s. 71–175.
- Gumowski M.
1910a *Ozdoby srebrne z wykopaliska monet XI wieku w Wodziradach*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, nr 2, s. 27.
1910b *Wykopalisko monet z XI wieku w okolicy Krakowa*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, nr 2, s. 23–24.
- Gupieniec A., Kiersnowscy T. i R.
1965 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski środkowej, Mazowsza i Podlasia*, PBA, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Haisig M.
1966 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne ze Śląska*, (w:) M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, PBA, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 33–66.
- Hensel W.
1953 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. II, Poznań.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.
1980 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. V, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Hrubý V.
1955 *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště na „Valach”*, Praha.
- Ivanov A., Lukonin V.G., Smesova L.S.
1984 *Juvelirnnye izdelija Vostoka, Kolekcija Osoboj Kladovoj Otdela Vostoka Gosudarstvennogo Ėrmitaža*, Moskva.
- Kafadarian K.
1952 *Gorod Dvin i ego raskopki*, I, Erewan.
- Karaman L.
1936 *Starohrvatsko groblje na „Majdanu” kod Solina*, Split.
- Kiersnowscy T. i R.
1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, PBA, t. 4, Warszawa–Wrocław.
- Kiersnowski R.
1960 *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- Kopera F.
1899 *Z zabytków polskich w Petersburgu*, „Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce”, t. VI, zes. IV, s. 343–346.
- Korzuchina G.F.
1954 *Russkie klady*, Moskwa–Leningrad.
- Kostrzewski J.
1962a *Kultura prapolska*, wyd. trzecie, Warszawa.
1962b *O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych*, „Slavia Antiqua”, t. 9, s. 139–211.
- Kufel-Dzierzowska A.
1975 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej*, „PMMAE”, nr 22, s. 373–390.

- 1983 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brzegu, województwo sieradzkie*, „PMMAE”, nr 30, s. 309–348.
- Łęga W.
1929 *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, t. I, Toruń.
- Marjanović-Vujović G.
1984 *Trnjane*, Beograd.
- Minžulin A. I.
1990 *Technologie zerni*, „Sovetskaja archeologija”, nr 4, s. 231–240.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.
1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis, nr 7, Łódź.
- Niederle L.
1913 *Život starých Slovanů*, t. I, cz. 2, Praha.
- Perchavko V. B.
1986 *Zapadnoslavjanskije elementy v rannesrednevekovoj kul'ture meždureč'ja Dnepra i Nemana*, „Kratkie Soobščeniija Trudogo Krasnogo Znameni Instituta Archeologii”, t. 187 (1985), s. 28–35.
- Pič J.
1909 *Starožitnosti země české*, t. III, cz. 1, Praha.
- Poulik J.
1963 *Stará Morava vo svetle najnovších archeologických objavov*, (w:) J. Böhm, B. Havránek, J. Kolečka, J. Poulik, V. Vaněček, *Vel'ka Morava. Tisícročná tradícia štátu a kultúry*, Praha, s. 39–77.
- Preidel H.
1939 *Der Silberschatz von Saaz*, „Mannus”, t. 31, zes. 1, s. 538–589.
- Rauhut L.
1955 *Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 22, zes. 1, s. 55–64.
1960 *Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. V, s. 231–260.
- Rauhut L., Długopolska L.
1973 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 38, zes. 3–4, s. 383–441.
- Reyman B.
1987 *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Nowej Huty-Pleszowa. Część katalogowa*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. XI, s. 121–172.
1988 *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Nowej Huty-Pleszowa. Część analityczna*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. XII, s. 131–148.
- Reyman J.
1966 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski*, (w:) M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, PBA, t. 12, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 7–31.
- Ruttikay A.
1979 *Stredoveké umelecké remeslo*, Bratislava.
- Rybakov B. A.
1971 *Russkoe prikladnoe iskusstvo X–XIII vekov*, Leningrad.
- Seger H.
1940 *Der Silberhort von Karlsdorf Kr. Strehlen*, „Schlesische Blätter”, R. 2, s. 165–167.

- Slaski J., Tabaczyński S.
1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Wielkopolski*, PBA, t. 1, Warszawa–Wrocław.
- Suchodolski S.
1974 *Skarb z Zalesia – zespół z przelomu dwóch epok*, (w:) M. Dekówna, J. Reyman, S. Suchodolski, *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Zalesia, pow. Słupca*, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 157–189.
- Szafranski W.
1963 *Jeszcze w sprawie pochodzenia wczesnopolskiej biżuterii srebrnej*, „Slavia Antiqua”, t. 10, s. 367–380.
- Sztuka złotnicza
1962 *Sztuka złotnicza starożytnej Italii*, S. Finocchi red., Warszawa.
- Tabaczyński S.
1958 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi skarbami srebrnymi Wielkopolski*, PBA, t. 2, Warszawa–Wrocław.
- Tambor J.
1989 *Pieniężne funkcje biżuterii srebrnej na ziemiach polskich w X–XI w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 33, zes. 1–4, s. 12–43.
- The dawn of art
1974 *The dawn of art*, M. I. Artamonow red., Leningrad.
- Toranová E.
1976 *Šperkárstvo na Slovensku*, b.m.w.
- Trębaczkiwicz T.
1963 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary, pow. Piotrków Trybunalski*, „PMMAE”, nr 9, s. 131–151.
- Vasilenko V. M.
1977 *Russkoe prikladnoe iskusstvo. Istoki i stanovlenie*, Moskwa.
- Werner J.
1961 *Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen*, „42. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, s. 307–346.
- Wystawa Velká Morava
1966 *Wystawa Velká Morava. 1100 lat tradycji państwowości i kultury*, J. Filip red., b.m.w.
- Zoll-Adamikowa H.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. II, Analiza*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, nr 11, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Żak J.
1960 *Część skarbu z Sejkwic pod Gąbinem na Mazowszu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 11, s. 200–202.
- Żaki A.
1974 *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, nr 13, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

MARIA DEKÓWNA

"BASKET" *ZAUSZNICE* – A CONTRIBUTION TO STUDIES ON THE ORIGINS
OF THE EARLY MEDIEVAL SILVER ORNAMENTS IN POLAND*

Summary

The subject matter contained in the title of the present article has been suggested by a study of Professor W. Szafrński (1963, pp. 367–380) devoted to the origins of the early-Polish silver jewellery. Analysing the shapes and technology of production of the specimens made by the filigree and granulation techniques, found in Poland and comparing them with the golden ornaments from the mid-Islamic period, discovered in Hillah near Bagdad (the 'Abbāsids, 750–1258), W. Szafrński came to the conclusion that the ornaments found in Poland were a local product made as a result of the influences of trade with the Arab world. The main argument in favour of such a hypothesis were, according to Szafrński, the differences between the metals used in the production of these ornaments. The specimens from Iran, published by him, are made of gold while those found in Poland – of silver.

Among the ornaments uncovered in Hillah there is a "basket" *zausznica* with four open-work beads made of thin wire (W. Szafrński 1963, Plate 15, pp. 371, 373). Its shape resembles the "basket" *zausznice* occurring in Poland in the early Middle Ages. The present paper is devoted to ornaments of this type.

The Polish term *zausznice* defines one of the categories of head ornaments (Fig. 1a, b). *Zausznice* consist of a wire ring, the upper part of which is unadorned or adorned but not so lavishly as the lower part, the latter being covered with decorative motifs and often various ornamental elements like beads and pendants. *Zausznice* were attached to leather or textile bands fastened around the temples or to other head-dresses. This term is also often used as a synonym of the word "earrings" (in Polish *kolczyki*). The Polish term *kolczyk* (earring) means an ornament which consists of the same elements as *zausznica* but which is worn in the perforated lobe of the ear. The differences in the way of wearing these ornaments were a result (or a cause) of the different shaping of the ring endings. The specimens which have a thick-wire ring with two blunt ends or one blunt end and one with a clasp could have been fastened to various head-dresses. The term *zausznice* means specifically such ornaments. The specimens with one end sharp and the other with a clasp should be called earrings – *kolczyki* (M. Dekówna 1982, pp. 85 f).

It is quite probable that sometimes both categories of ornaments had similar functions. The proper earrings could also have been fastened to head-dresses and thus played the role of *zausznice*.

Early medieval specimens of both categories are, most frequently, small, rings are made of thin wire without having pointed ends that could be pierced through the lobe of the ear. Therefore nearly all these ornaments or only some of them, could be worn in two ways. For this reason there are no strict criteria permitting us to decide in each case whether a given ornament is a *zausznica* or earring (*kolczyk*).

For the same reason some types of the category of finds discussed here or only some specimens should be denoted by two terms. "Basket" *zausznice* belong to such a type.

However, since the application of two names is inconvenient, the term *zausznice* has been used here for all ornaments of this type.

Such a solution to the "basket" *zausznice* occurring in Poland has been additionally suggested by the following feature: these specimens have a weak clasp. It consists of a horizontal (now) loop formed by one rolled end of the ring and an unfastened second end perpendicu-

* I am greatly indebted to Mr Paul Barford from the Institute of Archaeology, University of Warsaw, for the language consultation of the English translation of the text.

larly coming into it (Fig. 1a, b). If these ornaments were worn in the ear, the clasp would open and the ornament could be lost. The clasp constructed this way may suggest that a specimen was worn like a *zausznica*. It is also probable that the mode of wearing of the discussed ornaments was a feature typical of some communities. Therefore, the construction and shape of the clasp showing the way of wearing – its function – may help to find out in what region they were produced.

The names: 1. “basket *zausznice*”, 2. “*zausznice* with ‘basket’ shaped beads” used in various languages (“*zausznice koszyczkowate*”, “*košíčkové náušnice*”, “*Körbchenartige Ohrringe*”) denote *zausznice* made of an unadorned wire ring with two to four ball-shaped open-work beads made of very thin wire hanging on it. 3. In the earlier works they were called the “*zausznice* of the Kiev type” (e.g. L. Niederle 1913, pp. 619–620, Plate XXXII 16, 17 and Fig. 93). Later this name was applied to one type only (e.g. L. Karaman 1936, Fig. 4; G.F. Korzuchina 1954, p. 109, Plate XXX 5; p. 111, Plate XXXIII 9 ff) or to various types of *zausznice*, e.g. to specimens with open-work and non open-work tin beads (cf. V.M. Vasilenko 1977, Figs 95, 96, 101, 103).

Other names used for these ornaments are rare. Some authors use various names for the same variety of “basket” *zausznice* (e.g. G.F. Korzuchina 1954, p. 110, hoard No. 74, item 3, Plate XXXI 7–9 and p. 109, hoard No. 70, item 1, Plate XXX 5).

The names mentioned above do not meet the criteria of logical semantics (e.g. the two first names are based on subjective formal associations). Moreover, some of them are erroneous from the point of view of the substance (e.g. the third name, because it is applied to denote various types of *zausznice* and therefore it is ambiguous. When the discussed type of ornaments of this category is given this name it may suggest that all “basket” *zausznice* were produced in Kiev, which is untrue).

The most correct name from the point of view of semantic accuracy, would be the one eliminating the subjective approach to the classified object and embracing all basic characteristic features of this object and, at the same time, unambiguous. In my opinion the name should reflect the main features of the shape, described in terms of stereometry, and the technique of production as well. I would like to suggest the following name: “*zausznice* with two-four ball-shaped, open-work beads made with filigree technique”. However, this name is too long and would be unwieldy in everyday research practice. Therefore, it must be replaced with an abbreviated form the scope of which would meet the above-presented requirements.

The names “basket *zausznice*” and “*zausznice* with basket beads” have been used in the literature of the subject for a long time and in various languages. To introduce a new name even semantically correct would add to terminological confusion with regard to the existing names of metal ornaments. For this reason the name “basket *zausznice*” is applied in the present article in spite of its terminological inaccuracy. It is a name adopted for reasons of convenience.

A list of the sites in which “basket” *zausznice* occur in Poland is contained in Tables 1 and 2. However, the data available at present do not always permit to define the real number of the specimens and the state of their preservation. When small fragments were classified, especially of the single beads, there appeared some difficulties. It is known that “basket” beads are part of other types of *zausznice* and earrings or constitute a separate ornament (cf. T. Trębaczewicz 1963, p. 141). I have tried to eliminate all specimens that could be classified to other types of ornaments.

“Basket” *zausznice* found in Poland are made of silver. They were uncovered in 35 sites in which hoards are the principal finds (29). The total number of *zausznice* amounts to about 20 complete specimens and 99–118 fragments (Tab. 3). The above-mentioned difficulties in classification of some fragmentarily preserved specimens prevent giving the number precisely.

The dating of the deposition of the hoards containing the discussed “basket” *zausznice* is between the 960s and 1070s (Tabs 1, 4), while the chronology of the cemeteries is between the end of the 10th and the beginning of the 12th centuries (Tabs 2, 5). The specimens found there

are dated in general on the basis of analogies coming from the hoards, that is to the first half of this period.

The "basket" *zausznice* appeared first in Great Poland, Pomerania and Silesia (second half of the 10th cent.). Most of the specimens (about 54–67.5 per cent) come from the archaeological assemblages dated back to the first half of the 11th cent. They were known at that time in Great Poland, Central Poland, Silesia and Little Poland but they are found mainly in Central Poland (in hoards and cemeteries together about 40 per cent) and in Great Poland (9–22 per cent) where the greatest number both of complete *zausznice* and their fragments are uncovered. In the finds from the second half of the 11th cent there are mostly fragments dispersed in Central Poland, Pomerania and Little Poland (Tabs 4 and 5). These data show that the period they were in use as ornaments was short. It was circa the mid-10th and the following decades, but not later than the turn of the 10th to the 11th centuries, when they were the most frequent adornment. They gradually stopped to be used between the last quarter of the 10th and the middle of the 11th cent representing only the value of silver – probably having a monetary function.

Among the "basket" *zausznice* found in Poland three varieties have been distinguished (M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, pp. 66ff) depending on the number of beads set on the ring and the kind of filigree wire used for their production (column 2 in Tabs 1 and 2; columns 6, 13, 20 in Tab. 4 and columns 6, 13 in Tab. 5). The first two varieties – the most numerous – include specimens mostly with three "basket" shaped beads. The *zausznice* of first variety have beads made of smooth wire (Fig. 1a) and the beads in *zausznice* of the second variety were made of twisted wire (Fig. 1b). Beads of both varieties are either unadorned or adorned, more or less lavishly, with granules set on small wire circles. No regular occurrence of the granule ornamentation has been found. The "basket" *zausznice* of the third variety occurs sporadically in Poland. They have four beads made of a smooth wire, arranged in a compact group and adorned with single granules.

The territory and period in which "basket" *zausznice* of varieties 1 and 2 were distributed in Poland seem to be similar. However, if we take into consideration the fact that in the case of a great number of specimens (under letter *n* in Tabs 3–5) it is difficult to classify them into any variety, doubts arise whether we can draw any conclusion. The real relation between the "basket" *zausznice* of varieties 1 and 2 can be disclosed only when we find out what variety these specimens represent.

The origins of the "basket" *zausznice* found in the western Slavonic territories have been repeatedly discussed in the literature of the subject. The principal directions of this discussion are presented on p. 105. It seems that some new elements could be added to this discussion by studies on the technique of production of beads which are an integral part of the "basket" *zausznice*.

The macro and microscope observations of "basket" *zausznice* made by the author have shown that the beads in all investigated specimens coming from the Polish finds were made by the employment of the same technique: they consist of two halves each made of a one coiled wire. Five coils were flatly arranged in a "fan". In the central part of such a construction there was a place to pass the ring through. The bead was formed from such two halves on a matrix (Fig. 2d, see also M. Dekówna, E. Stattlerówna 1961, Plate XXXII 25, 26, 18, 19). The two halves must have been welded. In the place where the bead was of the largest dimension the wires of the abutting coils were heated and joined. No remains of the solder were observed. Both the smooth wire and twisted wire beads were made by the same technique.

Tables 1 and 2 containing the list of the discussed ornaments found in Poland, show in column 3 a sub-variety of "basket" *zausznice* according to the mode of production of beads. Its notation is the same as in Fig. 2. The specimens made by the technique described above constitute sub-variety *d* of this type of *zausznice*.

As far as the *zausznice* with "basket" shaped beads found in other territories are concerned I was able to investigate and describe the technique of production only of those which were

available to me. Of all the "basket" *zausznice* which were known to me from figures published in various studies, the technique of production of only some of them could be defined. In many cases they represent different types of *zausznice* than the specimens discussed in the present article. However, the open-work filigree wire beads always constitute their main element.

The materials which I was able to investigate allow me to conclude that in the early Middle Ages there was a great diversity in the technique of production of open-work filigree wire beads making part of the "basket" *zausznice*. At least three methods were employed.

1. Method one can be observed in golden and silver *zausznice* from Great Moravia. The beads were produced from two halves, each of them consisting of five volute elements made of a smooth or twisted wire. While looking at the published figures we can only guess that these elements were produced separately (Fig. 2c). The mode of production of these beads can be related to ancient tradition (Fig. 2a). The golden *zausznice* from Gurgan (the end of the 12th cent. – the beginning of the 13th cent., Fig. 2b) and from Rustavi (the second half of the 13th cent., Fig. 3) can be recognized as a derivation or even a simple continuation of the ancient tradition. The Rustavi *zausznica* is a different shape variety from the remaining specimens from this group. Its feature is the co-occurrence of the open-work and tin beads. This group includes the proper *zausznice*, that is the specimens with the ring ending preventing them from being used as earrings (*kolczyki*), and the specimens the function of which cannot be unequivocally defined since they could be worn both as *zausznice* and earrings as well.

2. Method two. The silver *zausznice* found in Poland were made by a different method, described above (Fig. 2d). At the present stage of research it is difficult to state whether this technique was applied only in the Polish territories. Also it is difficult to decide whether the silver *zausznice* with the six "basket" shaped beads found in Dučové, Slovakia (end of the 11th cent.) and produced by the same technique like those discovered in Poland (A. Ruttkay 1979, Fig. 15) should be recognized as an import from Poland or a product of a workshop operating in another region. The specimens of this group were worn as *zausznice* rather than earrings (*kolczyki*) although we cannot exclude such a possibility.

A common feature of both the groups are: the construction of the bead from two halves, each of them consisting, generally, of five elements (the *zausznica* from Rustavi is an exception – its beads are made of four elements). However, the specimens belonging to group one have their elements arranged in a way different from the specimens of group two.

3. The third group – it seems – consists of the *zausznice* found in Kiev Russia, principally from the 11th and 12th cent. They have three open-work beads the vertical section of which is almost quadrangular and which are shaped in a completely different manner, but the published figures do not allow us to decide how. They were worn as were the *zausznice* only (cf. G.F. Korzuchina 1954, p. 109, Plate XXX 5; p. 110, Plate XXXI 7–9 and others).

A separate series of types of the *zausznice* include the remaining specimens discussed in the paper. The technique of their production is the same: the beads are made of two halves and each half is made of one wavy wire (Fig. 5b). However, they differ in the characteristic features which is a basis for their classification into various categories of ornament. These features are: the occurrence of one bead only (specimens from Serbia; see G. Marjanović-Vujović 1984, Plate XXII 309: 2, Fig. 169), the coexistence of the open-work wire beads and open-work tin beads (specimens from the Ukraine, cf. Fig. 5) or the cylindrical shape of open-work beads (*zausznice* of the so-called Minsk type; cf. e.g. G.F. Korzuchina 1954, Plate XXIX 7–10; Plate XXX 3 and others; A.I. Minžulin 1990, Figs 2: 1, 2; 3: 5–19). It is unknown whether the beads in the ornaments from the Dvin hoard were made by the same technique (Fig. 4). Among the ornaments mentioned here the Ukrainian specimens were worn as *zausznice*. The specimens of the Minsk type perhaps played the function of *zausznice*; they can be worn as earrings (*kolczyki*), too. We do not know what role was played by the Dvin ornaments.

For the above-discussed reasons the whole group of these ornaments must not be related to the type of the *zausznice* which are the subject of the present paper. Therefore they are excluded from a discussion on the origins of the "basket" *zausznice* found in Poland.

Still the technique of making “basket” beads from the Hillah *zausznica* mentioned at the beginning of the present paper remains unknown. All of the very few published figures with Byzantine *zausznice* having “basket” beads are so blurred that it is impossible to discern what was the technique of their production. Some of them seem to have motifs found on beads from the Gurgan *zausznica* (cf. C. Carducci 1962, p. 68, Plate 68a; Collection Hélène Stathos 1963, p. 287, Fig. 178; 1971, p. 657, Plate XIII). However, it is difficult to state how far this impression is true. The mode of production of the beads from the *zausznice* found in Croatia is also unknown (L. Karaman 1936, Plate XXII – the specimen at the top, left side).

The results presented here come from the studies conducted, out of necessity, on random selection of material. For this reason we cannot formulate an unequivocal opinion on the origins of the “basket” *zausznice* found in Poland. We can only state is that in the light of the results of these studies – embracing the neglected so far, details of the technique of production of “basket” beads in the early Middle Ages in various territories – the “basket” *zausznice* occurring in Poland need not be derived from the tradition of the goldsmithery in Great Moravia (which has been suggested by some scholars). The mode of production of the specimens discovered in Poland suggest that they were either a result of the creative ability of goldsmiths working here (it is unclear whether they were native or foreign goldsmiths) or they can derive from a tradition different from the Great Moravian one but which, so far, has not been located.

The above-mentioned results also show that detailed studies on the techniques of production may provide some new information, in many cases essential, enabling to determine the origin of ornaments made of noble metals. The technique of production is, on the one hand, an objective, clear criterion sharply segregating the investigated material, and on the other, – reflecting the production habits of the producer – constitutes a feature pointing to the region where the investigated artefact was produced or where the producer came from.

Translated by Izabella Rodzik

Adres Autorki:

Doc. dr hab. Maria Dekówna

Zakład Archeologii Mazowsza i Podlasia

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Al. Solidarności 105

00-140 Warszawa